

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Черниш А. Є.

ВСТУП

Українська література кінця ХІХ – початку ХХ ст. виробила нове художнє мовлення, письмо і стратегії, що доволі чітко координуються з основними постулатами модернізму. У літературі зазначеного періоду значно розширився темарій, поетологічна система та прийоми організації художнього тексту.

Неконтрольована поведінка, нервозність, асоціальність, інфантильність, девіантність стали новими темами і предметами осмислення в художній літературі початку ХХ ст., як зауважує С. Павличко, «на самому зламі століть»¹, найбільш відповідними для залучення окремих аспектів теорії психоаналізу в художню літературну матрицю. Творчість А. Кримського, І. Франка, Лесі Українки, поетів-молодумузівців – своєрідна предтеча української художньої літератури з елементами психоаналізу. На відміну від творчості Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, у творчості яких психоаналітичні засновки є важкоупіймаваними, радше латентними, асоціативно оприявленими, окремі художні твори А. Кримського, І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, П. Карманського, О. Луцького, С. Чарнецького, О. Плюща, С. Єфремова, А. Варшавського значно виразніше засвідчують зацікавленість у досить непристойних темах і окреслюють своєрідну тенденційність у розвитку психоаналітичного літературного дискурсу в українській літературі.

Поява художньо-літературних творів психоаналітичного спрямування і творів з елементами психоаналізу пов'язана зі змінами в культурно-естетичній парадигмі модернізму, посилена декадентським духом літературного помежів'я. Невротичні стани, хворобливі переживання, естетика смерті, меланхолійні настрої, зацікавлення натуралізмом, фізіологізмом, психосоматикою і психоаномаліями становлять корпус знаків культури кінця ХІХ –

¹ Павличко С. Теорія літератури. Київ : Основи, 2002. 679 с.

початку ХХ ст., увиразнюючи психоаналітичні виміри художньої лектури. До того ж психоаналітичні коди української літератури зазначеного періоду вможливилися ще й національною потребою переосмислити важливі категорії травм, травматичних ситуацій, імперського й колоніального тиску, ідентичності, що, зрештою, поступово призводить до розтравмування, своєрідного розкріпачення, національного оздоровлення пам'яті, історії, мови нації тощо.

1. Текстуралізація дискурсу психоаналізу в романі А. Кримського «Андрій Лаговський»

Роман А. Кримського «Андрій Лаговський» (1895–1919) виразно засвідчує перші вагомі синестезії художньої літератури й психоаналізу, окреслюючи нові для української літератури теми, як-от самозаглиблення, самоаналіз, невротичну діяльність героя-інтелігента, нервозність, психічність, невмотивовані вчинки, суїцидальні думки, сексуальні домагання й латентний гомосексуалізм тощо. Роман вражає витонченими формами самоаналізу й самосповіді героя, який, відчуваючи душевні суперечності й невідповідності, шукає способів їхнього погамування, самокопірсаючись і самозаглиблюючись. Чи не вперше в історії української літератури на сторінках роману А. Кримського «Андрій Лаговський» постає виразний герой-невротик, чутливий, вразливий, із тонкою душевною організацією і загостреним відчуттям справедливості, удатний до самокопірсаання й душевних інсайтів, кінцевою метою яких є своєрідне оздоровлення. Щодо цього слушно видається думка Б. Пастуха про те, що «траєкторія чутливості Андрія Лаговського, його внутрішнього загостреного сприйняття світу, морального донкіхотства, хвороби невротичного характеру, яка подана в романі у своєрідній формі клінічної історії персонажа, має свій початок і закінчення у вигляді одужання»². Так, психоаналітичний код роману визначається категоріями нервозності, хворобливості, слабкодухості, самотинності, немочі, які потребують проговорення. Герой, правдиво й самокритично оцінюючи свої страхи, вади характеру й внутрішні конфлікти, оприявнює їх насамперед для себе. Непроговорювані, затаєні, притлумлені й позначені страхом визнання становлять каркас важких глибинних

² Пастух Б. Роман «Андрій Лаговський» Агатангела Кримського як «історія хвороби». *Слово і Час*. 2013. № 5. С. 64–69. С. 66.

імпульсів, що часто проступають невмотивованими вчинками й зухвалими думками.

Роман А. Кримського «Андрій Лаговський» є напрочуд продуктивним зразком белетристики з психоаналітичними елементами, що актуалізуються синтезом власне авторських проблем і переживань як своєрідної проєкції мікросвіту автора твору, майстерно скоординованих із системою умонастроїв, станів і широким невротичним діапазоном емоцій головного персонажа твору. С. Павличко, інтерпретуючи істерично-нервний типаж нового героя української літератури періоду помежів'я, природно шукає витoki його вияви в складному й часто суперечливому світоставленні й світовідчутті А. Кримського: «Нерви Кримського стали головним стильовим і формотворчим фактором його оповідань. Молодий автор цілком спонтанно виробив невротичний, іронічний стиль, переривчастий наратив і нарешті створив героя, цілком зануреного у свої переживання, почуття, думки та нерви. Герої Кримського, як і він сам, – люди з надламанною, хворобливою психікою. Їх роздирають пристрасті. Слабкі нерви спричинюють приступи неврозу чи істерії»³, що неминуче позначилося на його прототипі в образі Андрія Лаговського.

Герой роману А. Кримського – відлюдник й ескапіст, який прагне до усамітнення й відокремлення через свою пасивність, нервозність, надмірну зосередженість на роботі, інтелектуальність. Як наслідок, герой страждає від скутості, надмірної сором'язливості, скромності, часто межованої з аскетичністю. Важкі душевні стани виразно посилені заромантизованістю Андрія Лаговського, а також надмірною чутливістю, тобто самопредставлення й самовідчуття визначаються занадто самокритичними висновками про себе, ніби він – «істерик»⁴, «ненормальний виродок»⁵, «дегенерат, декадент, людина з fin le siècle, неврастенік»⁶, «жмут вимотаних нервів, жмут напружених струн»⁷, «психопат»⁸,

³ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. 328 с. С. 57.

⁴ Кримський А. Андрій Лаговський. Київ: Національний книжковий проєкт, 2011. 336 с. С. 14.

⁵ Ibid. С. 23.

⁶ Ibid. С. 29.

⁷ Ibid. С. 149.

⁸ Ibid. С. 26.

«нездоровий організм і сиротлива самотність»⁹, окреслюючи систему комплексів і заборон як своєрідних блоків до успішної, злагодженої і гармонійної автономії в соціумі й порозуміння із самим собою.

Подібні уявлення про себе скеровують до пошуку глибинних неусвідомлюваних станів про свою невідповідність часу й соціуму, а часом і зневагу до себе, що, ймовірно, варто шукати в ранньому дитинстві, а то і в походженні героя. Він повсякчас виявляє неусвідомлений супротив самому собі, побоюючись узалежнитися від соціуму на кшталт запобігливості його матері перед соціально впливовішими міщанками, що в уявленні Андрія Лаговського прирівнюється до паразитування, підлеглості й навіть рабства. Відтак перерваний зв'язок із матір'ю є неусвідомленим страхом поневолення, колінкування, втрати частини моральних імперативів, важливих для повноцінного існування героя. Вільне асоціювання цього непроговорюваного й затаєного страху в романі представлено важливими для героя означеннями моральних вад оточення – нещаслива дикарка¹⁰, лакейська душа¹¹, нездібні гімназистики¹², мізерне створіння¹³, гидка лакейщина¹⁴, плебейська жилка¹⁵, підлабузництво¹⁶, незвичайний сервілізм¹⁷ як прикметні атрибути індивідуальної недолугості, неосвіченості й мізерності. Отже, неусвідомлювані страхи, невмотивовані думки й надмірна самокритика Андрія Лаговського зводиться, за теорією Ж. Лакана, до пошуку глибинного неусвідомлюваного *Я* героя, *свого Іншого* як власного *зрозумілого й узгодженого дубліката*, який роздумами над власною істеричністю, нервозністю й відчуженістю повсякчас прагне саморозправи над собою, а отже, власного оздоровлення через пропрацювання не зовсім зрозумілих глибинних інтенцій. За Ж. Лаканом, кожен прагне пізнати себе Іншого як власну істину: «Хто є той інший, до якого я прихильний більше, ніж до себе самого, бо саме він спонукає мене до дії навіть там, де я, здавалося

⁹ Кримський А. Андрій Лаговський. Київ: Національний книжковий проект, 2011. 336 с. С. 219.

¹⁰ Ibid. С. 6.

¹¹ Ibid. С. 11.

¹² Ibid. С. 12.

¹³ Ibid. С. 30.

¹⁴ Ibid. С. 16.

¹⁵ Ibid. С. 24.

¹⁶ Ibid. С. 25.

¹⁷ Ibid. С. 34.

б, досягаю остаточної згоди із собою?»¹⁸, що скеровує індивіда на щоденне самопізнання.

Творчий доробок А. Кримського поклав початок сміливому застосуванню техніки інсайтування як способів самопізнання і саморозкріпачення з метою уникнення багатьох психічних проблем. У своєму романі «Андрій Лаговський» письменник чи не вперше в українській літературі початку ХХ ст. експериментує з новітніми засобами текстуалізації неврозів, психозів, комплексів, психічних патологій, табуйованих тем, а також пропонує алгоритм розтравмування й оздоровлення невротичного типу героя прийомками самосповіді, самокопирсання, самоспоглядання, визнання своїх вад і суперечностей, досягаючи катарсичного ефекту.

2. Корпус психоаналітичних елементів у творах українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Прогресивний поступ узаємодії психоаналізу й літератури помітний на межі ХІХ–ХХ ст. у творчості І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, А. Тесленка, поетів-молодумузівців та ін. Так, творчість І. Франка неодноразово поставала у центрі наукових студій із виявлення її філософських, екзистенційних і психоаналітичних засновків. Психоаналітичне розкодування творів українського письменника почалося з перших виважених праць Л. Білецького, Д. Донцова, С. Єфремова, М. Мочульського¹⁹, у яких здійснена спроба пояснити психічну організацію персонажів І. Франка через його інтимні й особистісні обсервації душі, невротичну діяльність Франка-письменника, зумовлену стражданням і хворобою (Л. Білецький), спадом психічної енергії, розщепленням особистості (М. Мочульський), душевною травмою, роздвоєністю душі (Д. Донцов). Отже, дослідники зробили перші наукові кроки, щоб осмислити художню конвертацію психічних переживань письменників у психодрами персонажів.

¹⁸ Лакан Ж. Інстанція букви в бессознательном, или Судьба разума после Фрейда. Москва: Русское феноменологическое общество; изд-во «Логос», 1997. С. 54–88. С. 83.

¹⁹ Білецький Л. Хто такий Франко для українського народу? *Літературно-науковий вісник*. 1926. Т. 90. Кн. 7–8. С. 226–232.; Донцов Д. Душевна драма І. Франка і його сучасників. Туга за героїчним. Лондон: Вид-во СУМ, 1953. С. 67–90; Єфремов С. Іван Франко. Критично-біографічний нарис. Київ: Слово, 1926. 256 с.; Мочульський М. Одно видіння Івана Франка. Іван Франко: Студії та спогади. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. С. 106–114.

Щодо цього Д. Ранкур-Лафер'єр слушно зауважував: «Переживання письменників передаються за допомогою різних прийомів, метафор, метонімії і персоніфікуються в характерах вигаданих героїв»²⁰, до певної міри озвучуючи питання сублимації внутрішніх потенцій автора в образах літературних творів, вивільняючи енергію, що не задоволена або з різних причин притлумлена, заборонена, не може бути на загал зреалізована.

Психоаналітична інтерпретація в зазначених студіях представлена через алгоритм виявлення Я-автора в Я-героях як цільних конструктах, що знаходять свою художню проєкцію у творах «Гриць і панич», «На лоні природи», «Мій злочин», «До світла», «На дні», «На роботі», «Вільгельм Телль», «Сойчине крило», «Мойсей», «Перехресні стежки», «Петрії і Довбушуки», «Навернений грішник», «Ріпник», «Для домашнього огнища», «На роботі», «Терен у нозі», «Voа constrictor» та ін. Застосовуючи окремі аспекти теорії психоаналізу, М. Нестелеєв характеризує подібні художні твори «спробою (усвідомленою чи неусвідомленою) аналізу автором власного Я за допомогою образної проєкції різнопланових особистих конфліктів та ідей»²¹.

Психоаналітичними конструктами у творах І. Франка є глибокі асоціації, душевні кризи і злами, синдром Едіпового комплексу, хворобливі стани людської психіки, інсайти, згущення й нагнітання песимістичних думок, нахили до деструкції й аморальності, різні комплекси. В. Сяююй переконливо доводить, що в структурі Франкових творів міститься чимало психоаналітичних важелів, що й формують складний художній психодискурс: «Можна навести чимало прикладів із художньої прози І. Франка, які засвідчують психоаналітичну поетику розгортання фабули твору: неусвідомлену діяльність розуму персонажа; екзистенційну осмисленість; видовище внутрішнього процесу анатомії людської деструктивності; провіденційну образність, яка втрачає свої загальносміслові особливості, стаючи симптомами невротичної тривожності героя; терапевтичну ефективність наратора стосовно психічного конфлікту

²⁰ Ранкур-Лафер'єр Д. Русская литература и психоанализ: четыре способа взаимосвязи. Москва : Ладомир, 2004. 1017 с.

²¹ Нестелеєв М. На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму. Київ : Академидав, 2013. 256 с. С. 7.

дієвих осіб; зіставлення явного змісту та прихованих думок, фантазій, бажань і сподівань аналізанта тощо»²².

Збірка І. Франка «Зів'яле листя» (1896) є своєрідним маніфестом болю і страждання через нерозділене кохання, що в психоаналізі прийнято класифікувати як фіксацію уваги на конкретному об'єкті й узалежнення індивіда як патологічної форми стосунків. Категорії суму, образи, депресії, розпачу, патологічної залежності – фундамент психопатологічних станів ліричного героя. Збірка І. Франка засвідчує входження поезії до психоаналітичного дискурсу української літератури, стратегія інтерпретації якої «прив'язана» до суїцидальних мотивів, меланхолійних настроїв, відчуттів образ, непотрібності, суму, самотності, нерозділеного кохання і навіть певної закомплексованості й нереалізованості як вершин самокартання, втрати контролю над своїми емоціями і діями, що й породжують широкий діапазон деструктивних інспірацій ліричного героя: «І в серці нестерпні болі», «Я мов безумний лютував», «Незгоєні рани, невтишні жалі, / Завмерлеє в серці кохання», «Як би не ті літа важкої муки, / Пекучих болів, сліз і божевілля, / Глухої резигнації, скажених бунтів» тощо. Суїцидальні наміри сприймаються за спробу компенсувати особистісну й інтимну поразку. Ця збірка, як доводить низка наукових студій (С. Павличко, Н. Зборовської, А. Печарського, Б. Тихолоза, В. Сяююй та ін.), декларує інтеграцію психоаналітичних віянь у художню літературу. Б. Тихолоз слушно зауважує: «З-поміж усіх поетичних збірок І.Франка “Зів'яле листя” чи не найкраще надається до опису й інтерпретації в категоріях екзистенційної філософії та психоаналізу»²³, спонукаючи відшукувати виразно психоаналітичні коди до її інтерпретації. Дослідник наголошує на двох концептуальних категоріях Еросу й Танатосу – базових у теорії фройдівського й фроммівського психоаналізу, основоположних для інтерпретації збірки.

Суїцидально-меланхолійний і декаданський дискурс української поезії помежів'я доповнений творчістю інших митців, чий поетичний доробок виразно засвідчує перші вагомі взаємовпливи психоаналізу й літератури, зокрема творчість поетів «Молодої

²² Сяююй В. Психоаналітичні виміри художньої прози Івана Франка 1880–1900-х років : дис. ... канд. філол. н. Київ, 2020. 220 с. С. 66.

²³ Тихолоз Б. Ерос versus Танатос (філософський код «Зів'ялого листя»). Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 89 с. С. 21.

Музи» (П. Карманського, Б. Лепкого, В. Пачовського та ін.), поезія Лесі Українки. Їхня творчість виразно маніфестує поетично оброблені категорії суму, туги, розпачу, невдачі, смерті, розгубленості, нервозності, суїцидальності, актуалізуючи важливі теми й конфлікти літературної епохи модернізму. Поява дискурсу нервозності, моральної деструкції, активізація і зацікавлення суїцидальними темами й мотивами, осягнення неоповідальної і важкоупіймаваної сфери неусвідомленого із системою інстинктів, потягів і бажань засвідчує цілковите оновлення художньої літератури кінця XIX – початку XX ст.

Поетична, епічна й драматична творчість Лесі Українки на початку XX ст. доводить тісні контакти між психоаналізом і художньою літературою. Творчий доробок Лесі Українки употужнює психоаналітичний дискурс української літератури, тенденційно суголосний новим європейським мистецьким віянням – теоріям авангардизму, символізму, футуризму, абсурдизму, засвідчені творчістю Ф. Кафки, Дж. Джойса, С. Цвейга, Д. Лоуренса та ін. А. Еткінд наголошує на найтісніших контактах психоаналізу з мистецькою течією символізму, позаяк «обидва ці інтелектуальні напрями (символізм і психоаналіз – А.Ч.) намагалися описати невимовне, усвідомити неусвідомлене. У них переважало інтуїтивність внутрішнього світу людини, відмінного від реальної дійсності»²⁴, що багато в чому зближує психоаналіз із мистецтвом, зокрема художньою літературою.

Найпродуктивніше психоаналітична інтеграція виявляється в її драматичному доробку психоневротичними типажами, травматичними подіями, широким діапазоном деструктивних емоцій і відчуттів, низкою архетипів, символів і метафор, умонтуванням ірреальних, сновидних і галюцинаційних дискурсів тощо. Зазначене дозволяє інтерпретувати драми Лесі Українки художньо-літературними творами з елементами психоаналізу.

Психоаналітичну інтерпретацію літературної творчості Лесі Українки слушно проводити з урахуванням впливів ранніх дитячих травм, зокрема і «травми недолюбленості»²⁵, а також хвороби як базового ідентитента її життєтворчості. Н. Зборовська переконливо доводить, що «Леся пише свої твори «несамовито», з внутрішньої

²⁴ Эткинд А. Эрос невозможного. История психоанализа в России. Москва : Независимая фирма «Класс», 2016. 592 с. С. 77.

²⁵ Зборовська Н. Моя Леся Українка. Есей. Тернопіль : Джура, 2002. 228 с. С. 17.

злості, непокори»²⁶, умотивовуючи появу дискурсу нервозності, деструктивності, самозречення, самоспалювання, різного роду супротиву в її творах. Отже, творчість для Лесі Українки, за Н. Зборовською, є засобом переносу й сублімації її частково невдоволених потреб любові – дочірньої, нереалізованої материнської, жіночої. Отже, цілком закономірно, що її драматичні й епічні твори сповнені мотивів смутку й печалі, розпачу й самокопирсання, втрати й зневіри. Використовуючи весь доступний психологічний арсенал художніх засобів, Леся Українка сміливо текстуалізує божевілля, смерть, суїцидальні думки, розпач, душевні хвороби, неврастенії, стани сум'яття й роздвоєння.

Серед епічних творів Лесі Українки найпридатнішими до пошуку психоаналітичних елементів видаються твори «Місто смутку» (1896), «Голосні струни» (1897), «Твої листи завжди пахнуть зов'язалими трояндами» (1900), «Розмова» (1908). У них письменниця актуалізує новітні для перехідного періоду української літератури теми божевілля, свідомої і несвідомої поведінки, тонкої грані між божевіллям і раціональністю («Місто смутку»), затаєних образ і нездійснених мрій, втраченого й невідбутого кохання, психічних хитань («Голосні струни»), множинність особистості, жаль за нездійсненим, страх, що призводить до катастрофічних невідворотних наслідків («Розмова»), інтимну сповідь, текстуально зближену з потоком свідомості, що оголює сакральні, найглибші обсервації душі («Твої листи завжди пахнуть зов'язалими трояндами»). Стрижневим елементом у названих епічних творах є внутрішнє напруження, надривність, нервозність та оголеність потаємних думок. Зрештою, саме ці не зовсім типові теми для української літератури помежів'я текстуалізують психопатичний дискурс (С. Павличко), окреслюючи новітні категорії неврозів, девіацій, табу. Н. Зборовська слушно зауважувала, що «вся література періоду порубіжжя вражена неврозом, вибухом інстинктів, що шукають для оправдання свого існування нової культурної програми»²⁷, поступово уклавшись у розлогу й доказову теорію українського модернізму як сприятливого художнього фундаменту для інтеграції психоаналізу.

Психоаналітичний дискурс початку ХХ ст. вагомо доповнений творчістю О. Плюща – «типового *нестійкого* (письмівка наша –

²⁶ Ibid. С. 38.

²⁷ Зборовська Н. Моя Леся Українка. Есей. Тернопіль : Джура, 2002. 228 с. С. 36.

А. Ч.) інтелігента своєї доби»²⁸, чий інтимно-особистісний конфлікт зі світом фатально модифікувався в житті й творчості. Письменник філігранно вибудував більшість творів у формі сповіді або монологу героя, текстуально наближеного до потоку свідомості («Плач Шаленого», «Сповідь», «Страшна помилка», «Записки недужої людини» (1904–1906)) з акцентуванням на психічних зламах, невпевненості, невротичній поведінці, танатологічних потягах, задекларованих бажанням умерти або потягом до самогубства. Суїцидальність і катастрофічність – визначальні мотиви творчості О. Плюща, який смертю маніфестує розчарування й відчай, обезсенсовлення життя, посутньо доповнюючи декадентський літературний дискурс України. Його герої психічно нестійкі, надломлені, травмовані й глибоко вразливі, не здатні опиратися життєвим невдачам. Звідси і їхня деструктивність із суїцидальними нахилами як результат розбалансування між свідомим і/чи травмованим та неусвідомленим і/чи танатичним. Самопокарання у творах О. Плюща виникає від усвідомлення своєї вразливості («Сповідь»), гріховності («Страшна помилка»), втрати об'єкта фіксації і безсилля («Плач Шаленого») і відзначається автодеструктивним характером до вбивства або самовбивства: «Жоден невротик не переживає тієї схильності до самовбивства, яке б не скерував на себе з імпульсу вбити іншого. Отже, об'єкт знищується в Самості, а Самість спокутує свою провину смертю»²⁹.

Отже, психічно не стійкі й уразливі персонажі з виражено акцентуйованими нахилами до параноїдальності, депресивності, психопатологічності, з помітною нервозністю, нестабільністю і розбалансованістю вагомо ввиразнюють і розширюють психоаналітичне тло української літератури початку ХХ ст., в якій нервозність, патологічність психіки, неусвідомлювані потяги, інтуїтивність, самовслуховування, самоспостереження поступово витісняють «народний реальний ґрунт» (І. Нечуй-Левицький) української белетристики, оприявнюючи нервозність і депресивність як мотив внутрішньої неузгодженості, себе-пошуку і є своерідною формою протесту суспільним нормам. Як зауважує Н. Зборовська, «в психоаналітичній літературі ХХ століття

²⁸ Грищенко Л. Монографія про О.Л. Плюща. Одеса : Одес. наук. при УАН т-во, 1930. 56 с. С. 20.

²⁹ Цит. за: Хензелер Х. Вклад психоанализа в проблему суицида. Энциклопедия глубинной психологии: В 4 т. Москва : «Когито-Центр», МГМ, 2001. Т. 2. С. 89.

невротичність давно не є ознакою людської ущербності. Першим Фройд назвав невроз привілеєм людини, оскільки невроз починається там, де виявляється конфлікт інстинкту з культурним надбанням людини, її свідомістю. Тому невроз відіграє важливу роль у духовному зростанні людини та її самопізнанні»³⁰.

Плеяда талановитих українських письменників початку ХХ ст. – І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, Марко Черемшина та ін. – помітно збагатили присутніми психоаналітичними кодами український текст, прийнятний до інтерпретації неусвідомлених потягів, бажань і мотивів, деструктивної поведінки персонажів, межових ситуацій, травм, психічних подразників тощо. Вони наповнили тексти новими інтерпретаційними можливостями, вивіши українську літературу на вищий художній рівень, у якому виразно звучать філософські, екзистенційні, міфологічні, психоаналітичні коди. В. Погребенник слушно зауважував: «Зусиллями плеяди геніїв від Франка до Коцюбинського, Лесі Українки, Стефаника рідне письменство навіть за несприятливих бездержавних умов ліквідувало ідейно-естетичне відставання від розвинених літератур Заходу»³¹. З початку ХХ ст. українська белетристика увиразнилася психоаналітичними засновками, що й надавали оновленого їй виразно проєвропейського звучання художнім творам.

Глибоко психологізовані й структурно модернізовані твори М. Коцюбинського спонукають до пошуків психоаналітичних кодів, формально задекларованих низкою виразних психоаналітичних елементів – невротичних поведінкових патернів персонажів, інтимізованої оповіді, монологічних і сповідальних форм оприявлення думок персонажів, оригінально скомпонованого оніричного дискурсу тощо. Психоаналітичному розкодуванню творчості М. Коцюбинського присвячені окремі наукові студії Ю. Кузнецова, В. Папіш, Л. Горболіс, М. Моклиці, що доводить небезпідставне зарахування українського письменника до плеяди психоаналітично спрямованих літераторів. У них доказово представлені результати літературознавчого аналізу психоаналітичних елементів – розщеплення Я-героя на окремі свідомі й

³⁰ Зборовська Н. Моя Леся Українка. Есей. Тернопіль : Джура, 2002. 228 с. С. 35.

³¹ Погребенник В. Європейська вишуканість естетизму художньої прози Михайла Коцюбинського. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 11. С. 122–125. С. 122.

несвідомі іпостасі (Ю. Кузнецов), параноїдна та депресивна акцентуація текстів українського письменника (В. Папіш), текстуалізація архетипів дому, села, похорону (М. Моклиця) тощо. Найпоказовішими новелістичними текстами з психоаналітичними елементами вважають «Лялечку» (1901), «Цвіт яблуні» (1902), «Intermezzo» (1908), «Fata morgana» (1903–1910).

Вершиною психологізації почуттів у творчості М. Коцюбинського є новела «Цвіт яблуні» – своєрідний маніфест укарбування в пам'ять травми втрати. Смерть дитини є психічним тригером до появи й боротьби різних альтер-его персонажа – батька й митця, оприявнюючи доволі непристойну поведінку до пожадливого запам'ятовування свого емоційного стану в останні моменти життя дитини. Смерть доньки для героя сформувала межову стресову ситуацію, в якій він удався до фіксації своїх глибинних і неусвідомлених думок і почуттів. В. Погребенник щодо цього слушно зауважував: «Настанова на доглибне психоаналітичне вистудіювання межових ситуацій душі зродила в «Цвіті яблуні» самобутню постпозицію тієї фабульної ситуації, що свого часу була охрещена «неронізмом». Маємо на увазі тему влади пам'яті як невідлучного секретаря свідомості у людей мистецтва»³². Егоїзм, самозацикленість, прохолода в ставленні до дружини – результат перемоги неусвідомленої мистецької жаги, що використовує стрес на свою користь, примушуючи водночас персонажа відчувати сором за свідомо притлумлені почуття суму, жалю, катастрофічності: «Хтось другий, що сидить в мені... Я знаю..., що то він ненажерливою пам'яттю письменника всичує в себе всю сю картину смерті на світанні життя. Ох, як мені гидко, як мені страшно, як ся свідомість раниць моє батьківське серце...»³³. Отже, у «Цвітові яблуні», зрештою, як і в інших новелах М. Коцюбинського («Лялечка», «Intermezzo», «Fata morgana»), герой, перебуваючи у силовому полі неусвідомленого, все ж активно шукає виходів зі стресових ситуацій і розв'язує внутрішні конфлікти, хоча способи самозаспокоєння й вирішення конфліктів інколи наближені до крайнощів.

³² Погребенник В. Європейська вишуканість естетизму художньої прози Михайла Коцюбинського. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 11. С. 122–125. С. 124.

³³ Коцюбинський М. Цвіт яблуні. Твори: В 7-ми томах. Т. 2. Київ, 1974. С. 169–176. С. 174.

Помітна психоаналітична текстуалізація проступає також у творчості В. Стефаніка, чії твори увиразнюють дискурс нервозності, межовості, фатальності, приреченості українця як промовистих важелів психоаналітичного письма. Окремі новели В. Стефаніка, в яких можна зчитати психоаналітичні коди («Стратився» (1897), «Катруся» (1899), «Сама саміська» (1907), «Новина» (1899), «Вечірня година» (1898), «Мамин синок» (1899), «Басараби» (1901)) не подають розлогого й системного механізму утворення й функціонування психічних патологій, аномалій чи девіацій, однак містять присутні засновки до поглибленого осмислення причин ганебних і рокових вчинків – убивства дитини («Новина»), бажання швидкої кончини дитини («Катруся»), спалення села («Гріх»), самовбивства («Стратився», «Басараби»). В окремих новелах В. Стефаніка помітно виکارбовуються типажі персонажів із нестійкою психікою, травмованою свідомістю, невротичні, розбалансовані, стривожені. Вони становлять своєрідні трафарети героїв, що наприкінці ХХ ст. виразно модифікувалися в героїв ескапістів, соціопатів, маргіналів, психопатів, що й маркують українську художню літературу з психоаналітичною детермінантою, засвідчуючи тяглість психоаналітичної літературної традиції. Н. Мафтин ідентифікувала їх «вигнанцями з раю, приреченими нести тавро первородного гріха»³⁴. Загалом, мотив гріха у творчості В. Стефаніка екстраполюється в низку суголосних психоаналізу прийомів, методів й елементів – сповіді й спокутм, самоаналізу й самоїдства, інсайтів й очищень, найчастіше втілених у глибоких зануреннях героїв, монологів, недомовках або надмірній відповідальності, натяканні й асоціюванні як присутніх штрихах до психоаналітичної інтерпретації текстів.

Психоаналітичному наповненню художньо-літературного дискурсу ХХ ст. сприяли й окремі твори С. Черкасенка («Казка старого млина»), Олександра Олеся («Танець життя»), М. Яцкова («Боротьба з головою»), О. Авдиковича («Нерви»), А. Тесленко («Страчене життя»), А. Хомик («Безсмертність»), Б. Лепкого, Г. Хоткевича, М. Чернявського, О. Турянського, що можуть потрактовуватися як художньо-літературні твори психоаналітичного спрямування. Їх інтерпретація доцільна з позицій психоаналізу як

³⁴ Мафтин Н. Специфіка новелістичного мислення Василя Стефаніка. *Шевченко. Франко. Стефанік* : Матеріали Міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ : Плай, 2002. С. 297–306. С. 297.

допоміжного аспекту поглибленого структурно-композиційного й поетологічного розуміння текстів.

Творчість А. Кримського, І. Франка, Лесі Українки, О. Плюща, поетів-молодомузівців та окремі твори вищеназваних письменників засвідчують *етап свідомої й цілеспрямованої актуалізації окремих аспектів психоаналізу в художній літературі*. Митці помежів'я активно впроваджували різноманітні прийоми текстуалізації невротичного дискурсу (сповіді, самокопирсання, інсайти, потік свідомості, асоціювання, перенос, пропрацювання тощо), підготувавши платформу для активної асиміляції й інтеграції психоаналізу в структуру твору.

3. Психоаналітичний дискурс української літератури першої третини ХХ ст.

Поглибленню започаткованих письменниками перехідного періоду тем і мотивів нервозності, розбалансованості, напруженості, суїцидальності, патологічності й божевілля в українській літературі першої половини ХХ ст. сприяла літературна й політична атмосфера підрадянської України, чи не найпродуктивніше засвідчена епічними творами М. Хвильового, В. Петрова, В. Підмогильного, В. Винниченка, Т. Осьмачки, І. Багряного та ін. Психічне напруження їхньої епіки зумовлене політичними обставинами часу, приправленими кардинальними змінами у світоглядних і суспільних поглядах митців. Тиск радянської ідеології, розбудованої на засадах нищівного тоталітаризму, а також інтеграція радянських квазіцінностей спровокували мистецьку розгубленість і розосередженість, актуалізувавши мотиви нервового напруження, дезорієнтації, втрати національної ідентичності й набуття гібридної ідентичності, неминуче супроводжуваної почуттями страху, межової ситуації, вибору, моральної, духовної і психічної кризи, неврастенії. Так, нервозність, психопатологічність, травматичність епіки першої половини ХХ ст. варто сприймати як мистецьку реакцію на програму нищення всього українського й спробу розібратися з низкою криз, поразок, дилем, нав'язаних обов'язків, штучних цінностей, задекларованих нищівною ідеологією, а також подіями Першої світової війни, змінами політичних ідеологій і низки культурно-мистецьких пертурбацій початку ХХ ст. «Нервові хвороби виявляють кризові стани душі, чим спонукають до пізнань

глибин людської сутності»³⁵, – зауважувала Н. Зборовська. Ця теза суттєво нюансує не лише сприймання нервовості як клінічної патології, а і її беззаперечний позитивний вплив на людську особистість, яка, нервуючи, оголює свої думки й почуття в пошуках власного глибинного пізнання, не зовсім доступного в усвідомлюваних станах спокою і гармонії.

Микола Хвильовий – одна з найпомітніших і найпродуктивніших творчих постатей 20–30-х років ХХ ст., яка долучилась до розбудови «психопатичного дискурсу літератури» (С. Павличко). Окремі твори письменника («Кіт у чоботях» (1921), «Синій листопад» (1923), «Вступна новела» (1923), «Я (Романтика)» (1924), «Вальдшнепи» (1926), «Повість про санаторійну зону» (1924), «Сентиментальна історія» (1928)) містять широкий арсенал психоаналітичних елементів, що вагомо засвідчують тяжіння української епіки перших десятиліть до моделювання глибинного неусвідомленого в індивіда, який не знаходить сил опиратися внутрішнім невідладним і неконтрольованим деструктивним імпульсам. С. Павличко, акцентуючи на світоглядній кризі й душевному зламі митця, визначила базові лейтмотиви психопатологічного поля його творчості – неврастенію, душевну кризу, психічні хвороби, ненормальність, істерію³⁶. Інтрапсихічному розумінню мистецьких та особистісних проблем М. Хвильового присутньо сприяють студії Н. Зборовської, М. Нестелеєва, А. Печарського, М. Куценко, Г. Хоменко, що аргументовано доводять психоаналітичні коди його творчого доробку. Неузгодженість і напруженість між інтимно-особистісним (травмою батьківського розлучення, дистанціюванням від батька, псевдонімізацією), мистецьким (організацією і крахом ВАПЛІТЕ, орієнтацією на психологічну літературу, задеклароване гаслами «Геть від Москви!», «Дайош Європу!»), «Наша орієнтація – на західноєвропейське мистецтво, на його стиль, на його прийоми») і суспільно-політичним (одержимість загірною комуністичною, ідеалами комунізму) фатально позначилося на життєтворчості М. Хвильового.

Душевні й психічні обсервації М. Хвильового, його роздвоєність-розчакхнутість повсякчас визначалися протиборством українського колоніального, морально-мазохістського з імперським садистським батьківським началом (Н. Зборовська), світоглядної і

³⁵Зборовська Н. Моя Леся Українка. Есей. Тернопіль : Джура, 2002. 228 с. С. 35.

³⁶ Павличко С. Теорія літератури. Київ : Основи, 2002. 679 с. С. 266.

душевної кризи (С. Павличко), ментальних модусів двох національностей – материнської (української) і батькової (російської), що «асоціюється з волею і рішучістю, а українське – з кастрацією цих якостей»³⁷ (М. Нестелеєв), нарцисизму і самозакоханості із суїцидальними нахилами (А. Печарський). Трагедія життя і творчості М. Хвильового, як слушно зауважував А. Печарський, визначалася декількома засадничими факторами – розлученням батьків як базовою дитячою травмою, почуттями агресії й образи як наслідку розпаду сім'ї, відсутністю віри в Бога, психологічною кризою, заниженою самооцінкою, а також «загостренням едіпового комплексу, кризою нарцистичної образи як митця і тоталітарного режиму радянської влади, що у вирішальний момент приклався до самогубства митця»³⁸. Ці та низка інших визначальних причин фундаментально відбилися у творчому доробку письменника, засадничо означивши психопатологічний художній дискурс української епіки перших десятиліть ХХ ст.

Тривале психічне напруження, опосередковане тиском соціальних і політичних обставин, а також непропрацьовані травми дитинства запустили, найімовірніше, неусвідомлений механізм переносу, виявившись в акті прописування численних особистісних, інтимних, національних, творчих образ і проблем у творах як художніх формах себе-звільнення й себе-оздоровлення. Мотиви неврастенії, розколотої свідомості, афективності, неусвідомлених танатологічних потягів, нікчемності визначили коло психоаналітичних кодів інтерпретації життя і творчості М. Хвильового, який своїм художнім і публіцистичним доробком вагомо долучився до розробки і популяризації української художньої літератури з психоаналітичними елементами. М. Куценко сміливо зауважувала: «Художня проза Хвильового має за джерело несвідоме й до нього ж апелює, себто звертається не так до розуму читача, як до позараціонального відчуття»³⁹, яким пояснюється чимало психоаналітичних засновків, як-от множинна особистість, неврастенія, шизофренічні випадки, розгубленість персонажів, девіації і деструкції, крах моральних імперативів, тригери страху, відчаю й апатії.

³⁷ Нестелеєв М. На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму. Київ : Академидав, 2013. 256 с. С. 120.

³⁸ Печарський А. Психоаналітичний аспект української белетристики першої третини ХХ сторіччя. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 466 с. С. 358–359.

³⁹ Куценко М. Дзеркально-символічна трансформація реальності в художній прозі Миколи Хвильового : дис. ... канд. філол. н. Харків, 2016. 213 с. С. 35.

Найпоказовішою в психоаналітичній інтерпретації серед епічних творів М. Хвильового є новела «Я (Романтика)», що промовисто декларує психічні зриви, множинну особистість, проблему вибору й неусвідомлених вчинків. Потужний психоаналітичний фундамент забезпечений майстерним моделюванням художніх образів (Я, доктора Тагабата, Андрюші, вартового-дегенерата), чії моделі поведінки регулюються протистоянням між свідомим і неусвідомленим. Центральним персонажем твору виступає Я, текстуально розрізнене з автором твору, хоча й не позбавлене біографічних характеристик Хвильового, дбайливо вмонтованих у складну психодинаміку персонажа. У психоаналітичному аспекті засадничими кодами для інтерпретації Я є низка психічних процесів, джерелом яких проступає виразно неусвідомлене:

1) одержимість ідеєю-фікс – загірною комуною, світлим майбутнім комунізму;

2) фіксація на певному об'єкті – матері;

3) множинність особистості, текстуально задекларовано бінарною позицією «Я – чекіст, але я і людина»⁴⁰;

4) асоціативні бінарні пари «запах м'яти – гроза», «тьма – білий лоб» як проєктивні кодоперемикачі між неусвідомленим і свідомим;

5) складний комплекс психосоматики – «здрігаюся»⁴¹, «йду в холодну трясовину»⁴², «до болю хочеться сміятися»⁴³, «плакати дрібненьким сльозами»⁴⁴, «моя рука слабіє»⁴⁵, що виступає фізіологічними симптомами неусвідомлених станів і вчинків.

Складні душевні суперечності Я, його утривавлене напруження й тиск обов'язків, упереджених до модусів виховання й поведінки, провокують найвагоміший із кодів психопатичних патернів – розмноження особистості й прагнення виправдати власну психічну неміч і моральну деструкцію. Промовистий початок твору сміливо декларує психічні проблеми центрального персонажа: «Мати каже,

⁴⁰ Хвильовий М. Новели, оповідання «Повість про санаторій ну зону». «Вальдшнепи». Роман. Поетичні твори. Памфлети. Київ: Наукова думка, 1995. 816 с. С. 269.

⁴¹ Ibid. С. 270.

⁴² Ibid. С. 270.

⁴³ Ibid. С. 278.

⁴⁴ Ibid. С. 281.

⁴⁵ Ibid. С. 282.

що я (її м'ятежний син) зовсім замучив себе»⁴⁶. Припускаємо, що вказане речення суттєво нюансує важливі для психоаналітичної інтерпретації позиції – оцінювання *Я* значущою для нього людиною (матір'ю), ідентифікація свого психічного стану (м'ятежний син) і дія, звернена на самого себе, але не вповні усвідомлювана центральним персонажем («зовсім замучив себе»). Душевні муки, психічні суперечності, дисгармонія і внутрішня розбалансованість – наслідки неузгодження декількох альтер-его персонажа, вихідними з яких є задекларовані в тексті ролі людини і чекіста.

Обов'язки чекіста призвели до втрапання персонажа в пастку залежності й набуття травми як базової домінанти моральної і психічної деструкції, а також появи множинної особистості. Поруч з реальними обставинами існування персонажа М. Хвильовий моделює модус подвійного сприйняття героя: у своєму розщепленні герой проживає свідомо й неусвідомлено. Узалежнюючись від різних альтер-его, *Я* позиціонує себе чекістом, бандитом, інсургентом, людиною, сином, комуністом, що й викликають напрочуд широкий діапазон різних станів, емоцій і світоставних відчуттів. Не узгоджуючись між собою, вияви его стимулюють процес розщеплення й деструкції: «мої мислі – до неможливості натягнутий дріт»⁴⁷, «мене раптово взяла розпука»⁴⁸, «знеможений»⁴⁹, «в мені раптом спалахнула злість»⁵⁰, «я почуваю себе жалким, нікчемним»⁵¹, «від мене відходять рештки волі»⁵², «я пізнаю себе нікчемною людиною»⁵³ тощо.

Промовисті авторські штрихи до психопортрета *Я* виказують у ньому всі ознаки подавленого психозу й дисоціативного розладу: «бандит – за одною термінологією, інсургент – за другою»⁵⁴, «Я – чекіст, але я і людина»⁵⁵, «главковерх чорного трибуналу»⁵⁶,

⁴⁶ Хвильовий М. Новели, оповідання «Повість про санаторій ну зону». «Вальдшнепи». Роман. Поетичні твори. Памфлети. Київ: Наукова думка, 1995. 816 с. С. 268.

⁴⁷ Ibid. С. 268.

⁴⁸ Ibid. С. 271.

⁴⁹ Ibid. С. 272.

⁵⁰ Ibid. С. 274.

⁵¹ Ibid. С. 280.

⁵² Ibid. С. 280.

⁵³ Ibid. С. 280.

⁵⁴ Ibid. С. 269.

⁵⁵ Ibid. С. 269.

⁵⁶ Ibid. С. 271.

«м'ятежний син»⁵⁷, «я справжній комунар»⁵⁸, «я солдат революції»⁵⁹. Такі дисоціативні розлади могли сформувати квазі-уявлення про себе, текстуально представлене постатями з оточення Я. Не відкидаючи ймовірності існування матері, доктора Тагабата, Андрюшки, дегенерата, припускаємо, що за подібного психічного напруження й виявлення множинної особистості центральний персонаж може сприймати їх як своєрідне втілення / оформлення неусвідомлюваних і невідконтрольних іпостасей проступання доброго і злого у собі, що повсякчас борються. Так, хронотопічна подієвість твору звужується до простору психічного Я.

У творі М. Хвильового «Я (Романтика)» наявний складний процес ініціації й ідентифікації персонажа. Автор фіксує не лише факт множинної особистості, а й процес психічного усталення й наповнення кожного з героєвих альтер-его. М. Кодак слушно зауважує: «В “Я (Романтиці)” його (М. Хвильового – А.Ч.) цікавить зміст (підкреслення М.К. – А.Ч.) різних іпостасей, на які розщеплюється (чи може розщеплюватися) особа в певній соціально-історичній ролі – романтизована особа “комунара”»⁶⁰. Отже, цілком сміливо стверджуємо, що зміст, за М. Кодаком, або виповнення цих персонажних іпостасей текстуально представлені й доповнені образами-продукантами неусвідомлюваного як проєкціями свідомого й несвідомого разом із системою думок, замислів, почуттів, межових станів. Я, розщеплений і розбалансований, розгублений між різними альтер-его, можливо, не завжди відрізняє реальну особу й образно оформлені конструкції свого неусвідомлюваного, в уяві Я зафіксованими доктором Тагабатом як нещадним речником смерті й розправи, дегенератом як репрезентантом обов'язку й вироку, Андрюшою як ваганням й сумнівом, матір'ю як голосом сумління й надії. Наприклад, текстуально у творі виокремлено декілька відокремлених іпостасей / образів матері, з якими контактує Я, а саме матір-жінка («Вона підходить до мене, бере моє стомлене обличчя в свої сухі старечі

⁵⁷ Хвильовий М. Новели, оповідання «Повість про санаторій ну зону». «Вальдшнепи». Роман. Поетичні твори. Памфлети. Київ: Наукова думка, 1995. 816 с. С. 272.

⁵⁸ Ibid. С. 273.

⁵⁹ Ibid. С. 277.

⁶⁰ Кодак М. Микола Хвильовий як митець-психолог. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. 196 с. С. 57.

долоні й схиляє свою голову на мої груди»⁶¹), Божа матір («Тускло горить лампада перед образом Марії»⁶²) й матір-голос, яка промовляє і взиває до пробудження сумління в Я («І в той же момент раптом переді мною підводиться образ моєї матері»⁶³). Матір Я існує з ним в одній реальній площині та промовляє в ньому як верховний тотем і табу, якого він неусвідомлено прагне позбутися, щоб безперешкодно прямувати до світлого комунізму. Матір, доктор Тагабат, Андрюша, попри своє реальне існування, виступають у творі символами виправдання інфантильності Я, який не готовий до відповідальності, тому окреслюються для Я проєкціями його альтер-его: хронотопічно вони існують із Я та водночас існують у ньому як невіддільні інстанції Я.

Творчість М. Хвильового в контексті 20–30-х рр. ХХ ст. промовисто декларує важливі для всього українства теми – загрози гібридності або заміщення національної ідентичності, збереження ментальних засад, репресій і злочинності радянської влади, інтеграція радянських квазіцінностей, деструктивної політики тотального контролю й узалежнення, лінгвоцид, культуроцид, етноцид. Суспільно-політична атмосфера доби сприймається як один із засадничих важелів структурування тематико-проблемного діапазону української літератури 20–30-х років й пошуку новітніх поетологічних засобів. Активна подієвість твору поступається психологічному, психоаналітичному та екзистенційному моделюванню мікросвіту персонажів. Тиск радянських імперативів, інспірація мистецтва як речника радянських цінностей та ідеології, крах здорової моралі, інституту історичної пам'яті й традиційної національної культури, страх невідповідності й непотрібності комуністично-радянським запитам доби склали каркас психічних проблем індивіда в умовах радянської дійсності. Так, у художній епічній літературі від початку 20-х років активізувалися теми множинності особистості, пристосуванства й моральної деструкції, активно задекларовані творчістю М. Хвильового, В. Підмогильного, В. Петрова, В. Винниченка, Т. Осьмачки, Ю. Косача та ін.

Епічна художня література від 20-х років ХХ ст. виявила інтерес до вслуховування в мікрокосм свого персонажа, маніфестуючи психічне як *ab ovo* людського пізнання. Досить вагомо заявляє про

⁶¹ Хвильовий М. Новели, оповідання «Повість про санаторій ну зону». «Вальдшнепи». Роман. Поетичні твори. Памфлети. Київ: Наукова думка, 1995. 816 с. С. 272.

⁶² Ibid. С. 273.

⁶³ Ibid. С. 270.

себе психопатичний дискурс української літератури (С. Павличко), невротична національна позиція (А. Печарський), зводяться до механізмів продукування глибинної екзистенції й психології автора й персонажа, обов'язковими структурними компонентами яких є численні комплекси, патології, деструкції, аномії, відхилення, танатичні й суїцидальні нахили. Щодо цього А. Печарський слушно зауважував: «Таким чином на зламі ХІХ–ХХ ст. в історії розвитку української літератури почала формуватися невротична (модерністська) національна позиція, остаточне довершення якої припадає на період поразки української державності й цілковитого утвердження радянської влади»⁶⁴.

Отже, встановлення періоду радянської влади і впровадження ідеології комунізму в українській літературі 20–30-х рр. ХХ ст., який означив Ю. Шерех-Шевельов «політичним вступом – терором 30-х років»⁶⁵, стало стрижневим чинником окупації несвідомим, психічним і патологічним як важелями людської деструкції. Так, вважаємо, що цілком закономірно трактувати *20–30-ті роки як період літературної асиміляції й інтеграції психоаналізу в художню літературу України*. Відповідно, твори, що активно продукують ідеї психоаналізу, а також використання його базового інструментарію та методології, жанрово оформилися в художньо-літературні твори з психоаналітичними конструктами.

ВИСНОВКИ

Інтуїтивне глибинне осягнення психічних обсервацій у текстах Т. Шевченка, Панаса Мирного та І. Нечуя-Левицького підготувало стартову платформу для подальшої актуалізації і впровадження технік, прийомів, засобів і методів психоаналізу в літературі помежів'я (А. Кримський, І. Франко, Леся Українка, В. Стефаник, М. Коцюбинський, О. Плущ, поети-молодомузівці та ін.). Українська епіка початку ХХ ст. промовисто декларує нові техніки письма відповідно до настанов модернізму, вагомо акцентуючи на нових для української літератури темах і предметах зображення – неврастенії, латентних психозах, неврозах, фобіях, тривогах, страхах як

⁶⁴ Печарський А. Психоаналітична парадигма амориністики в українській белетристиці першої третини ХХ ст.: метаморфози Едіпового комплексу. *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*. 2009. Вип.168. С. 13–20. С. 16.

⁶⁵ Шерех Ю. Колір нестримних палахтінь («Вертеп» Аркадія Любченка). Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: у 3 т. Харків, 1998. Т. 1. С. 443–477. С. 443.

виразних психоаналітичних елементах, виявлення яких вимагало й нових художніх підходів до моделювання художнього дискурсу – інтимізованої оповіді, монологічних і сповідальних форм представлення думок персонажів, оригінально скомпонованого оніричного дискурсу тощо.

Художні твори І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, М. Коцюбинського, О. Плюща, О. Кобилянської, А. Тесленка, поетів-молодумузівців засвідчують етап свідомої й цілеспрямованої актуалізації окремих аспектів психоаналізу в художній літературі. Домінантними прийомами і техніками психоаналітичного кодування є сповіді, самокопирсання, інсайти, потік свідомості, асоціювання, перенос, припрацювання.

Соціально-політична атмосфера підрадянської України 20–30-х років ХХ ст. інспірувала появу новітніх тем і проблем людського звиродніння, деморалізації, нервозності, розбалансованості, напруженості, суїцидальності, патологічності й божевілья, найпродуктивніше засвідчена епічними творами М. Хвильового, В. Петрова, В. Підмогильного, В. Винниченка, Т. Осьмачки, І. Багряного та ін. Деструкція, несвідоме, психічне, патологічне – визначальні імперативи українського тексту першої третини ХХ ст., що закономірно визначили особливості періоду літературної асиміляції й інтеграції психоаналізу в художню літературу України.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано особливості формування і розвитку взаємодії між психоаналізом й українською літературою. На матеріалі творчості українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. (А. Кримського, І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, М. Коцюбинського, О. Плюща, М. Хвильового) встановлено засадничі імперативи формування дискурсу психоаналізу в літературі: відповідні типажі героїв, схильних до самозаглиблення, самоаналізу, невротичної діяльності, нервозності, психічності, невмотивованих вчинків, суїцидальних думок, патологічність їхньої психіки, неусвідомлювані потяги, інтуїтивність, самовслухування, самоспостереження; домінування деструктивних емоцій і відчуттів; наявність архетипів, символів і метафор як невід’ємних конструктів психоаналізу; формування інтимізованої оповіді, монологічних і сповідальних форм оприявлення думок персонажів, оригінально скомпонованого оніричного дискурсу тощо.

Установлено, що творчість українських письменників першої третини ХХ ст. zasadничо сформувало стартову платформу для подальшої актуалізації і впровадження технік, прийомів, засобів і методів психоаналізу в літературі поміжів'я, а також визначили особливості періоду літературної асиміляції й інтеграції психоаналізу в художню літературу України.

Література

1. Білецький Л. Хто такий Франко для українського народу? *Літературно-науковий вісник*. 1926. Т. 90. Кн. 7–8. С. 226–232.
2. Горболіс Л. Герой «Intermezzo» М. Коцюбинського: у пошуках своєї орбіти. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2009. Вип. 27. С. 49–53.
3. Грищенко Л. Монографія про О.Л. Плюща. Одеса : Одес. наук. при УАН т-во, 1930. 56 с.
4. Донцов Д. Душевна драма І. Франка і його сучасників. Туга за героїчним. Лондон : Вид-во СУМ, 1953. С. 67–90.
5. Єфремов С. Іван Франко. Критично-біографічний нарис. Київ : Слово, 1926. 256 с.
6. Зборовська Н. Моя Леся Українка. Есей. Тернопіль : Джура, 2002. 228 с.
7. Зборовська Н.В. Код української літератури : Проект психоісторії новітньої української літератури. Київ : Академвидав, 2006. 498 с.
8. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. Київ, 2003. 392 с.
9. Кодак М. Микола Хвильовий як митець-психолог. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2008. 196 с.
10. Коцюбинський М. Цвіт яблуні. Твори : В 7-ми томах. Т. 2. Київ, 1974. С. 169–176.
11. Кримський А. Андрій Лаговський. Київ : Національний книжковий проєкт. 2011. 336 с.
12. Кузнецов Ю. Від художнього психологізму до художнього психоаналізу. Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. 544 с.
13. Кузнецов Ю. Михайло Коцюбинський і класичний психоаналіз: (елементи когнітивної поетики). Київ : «Либідь», 2018. 160 с.

14. Кузнецов Ю. Психологія як метод дослідження літератури (прикладний аспект). *Психологія і суспільство*. 2014. № 4. С. 104–113.

15. Куценко М. Дзеркально-символічна трансформація реальності в художній прозі Миколи Хвильового : дис. ... канд. філол. н. Харків, 2016. 213 с.

16. Лакан Ж. Інстанція букви в бессознательном, или Судьба разума после Фрейда. Москва : Русское феноменологическое общество; изд-во «Логос», 1997. С. 54–88.

17. Мафтин Н. Специфіка новелістичного мислення Василя Стефаника. Шевченко. Франко. Стефаник : Матеріали Міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ : Плай, 2002. С. 297–306.

18. Мочульський М. Одно видіння Івана Франка. Іван Франко : Студії та спогади. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. С. 106–114.

19. Нестелеєв М. На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму. Київ : Академидав, 2013. 256 с.

20. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. 328 с.

21. Павличко С. Теорія літератури. Київ : Основи, 2002. 679 с.

22. Папіш В. Психолінгвістичне декодування новели М. Коцюбинського «Цвіт яблуні». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, 2015. Вип. 20. С. 66–68.

23. Пастух Б. Роман «Андрій Лаговський» Агатангела Кримського як «історія хвороби». *Слово і Час*. 2013. № 5. С. 64–69.

24. Печарський А. Психологічний аспект української белетристики першої третини ХХ сторіччя. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 466 с.

25. Печарський А. Психологічна парадигма амориністики в українській белетристиці першої третини ХХ ст.: метаморфози Едіпового комплексу. *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*. 2009. Вип. 168. С. 13–20.

26. Погребенник В. Європейська вишуканість естетизму художньої прози Михайла Коцюбинського. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 11. С. 122–125.

27. Ранкур-Лаферрьер Д. Русская литература и психоанализ: четыре способа взаимосвязи. Москва : Ладомир, 2004. 1017 с.

28. Сяюй В. Психоаналітичні виміри художньої прози Івана Франка 1880–1900-х років : дис. ... канд. філол. н. Київ, 2020. 220 с.

29. Тихолоз Б. Ерос versus Танатос (філософський код «Зів'ялого листя»). Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 89 с.

30. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 2. Поезія. Київ : Наукова думка, 1976. 543 с.

31. Хвильовий М. Новели, оповідання «Повість про санаторій ну зону». «Вальдшнепи». Роман. Поетичні твори. Памфлети. Київ : Наукова думка, 1995. 816 с.

32. Эткинд А. Эрос невозможного. История психоанализа в России. Москва : Независимая фирма «Класс», 2016. 592 с.

Information about the author:

Chernysh Anna Yevheniivna,

Candidate of Philological Sciences,

Doctoral Student at the Department of Ukrainian Literature

National Pedagogical Dragomanov University

9, Pyrohova str., Kyiv, 01601, Ukraine